

भारत का राजपत्र

The Gazette of India

भारताचे राजपत्र

असाधारण
EXTRAORDINARY

असाधारण

भाग 12 अनुभाग 1
Part XII Section 1
भाग बारा अनुभाग 1

प्राधिकार से प्रकाशित
PUBLISHED BY AUTHORITY
प्राधिकाराद्वारे प्रकाशित

सं. 1	नई दिल्ली, अगस्त 15-21, 2019/24-30 श्रावण (शक) 1941	[खंड 18]
No. 1]	NEW DELHI, AUGUST 15-21, 2019/24-30 SHRAVAN (SAKA) 1941	[Vol. 18]
अं. १]	नवी दिल्ली, ऑगस्ट १५-२१, २०१९/२४-३० श्रावण (शके) १९४१	[खंड १८]

स्वतंत्र संकलन म्हणून फाईल करण्यासाठी या भागाला वेगळे पृष्ठ क्रमांक दिले आहेत.

विधि और न्याय मंत्रालय

(विधायी विभाग)

नई दिल्ली, अगस्त 15-21, 2019/24-30 श्रावण (शक) 1941

(1) दि ऑल इंडिया सर्किसेस एक्ट, 1951, (2) दि प्रोबेशन ऑफ ऑफेण्डर्स एक्ट, 1958, (3) दि ओथस् एक्ट, 1969, (4) दि अंथोरिटेटिव टेक्स्ट्स (सेन्ट्रल लॉज) एक्ट, 1973, (5) दि गवर्नर्स (इमॉल्युमेन्ट्स, अलॉउन्सेस अंड प्रिव्हिलेजेस) एक्ट, 1982, (6) दि सेन्ट्रल एज्युकेशनल इन्स्टिट्युशन्स (रिझर्वेशन इन ऑडमिशन) एक्ट, 2006, (7) दि मेन्टेनन्स अंड वेल्फेर ऑफ पेरेन्ट्स अंड सिनियर सिटिजन्स एक्ट, 2007, (8) दि अनऑर्गनाइज्ड वर्कर्स सोशल सिक्युरिटी एक्ट, 2008, (9) दि नॅशनल इच्छेस्टिगेशन एजन्सी एक्ट, 2008, (10) दि बर्थस्, डेथस् अंड मरेजेस रजिस्ट्रेशन एक्ट, 1886, (11) दि डिपार्टमेंट ल इन्क्वायरीज (इन्फोर्मेंट ऑफ अटेंडन्स ऑफ विट्नेसेस अंड प्रॉडक्शन ऑफ डॉक्युमेंट्स) एक्ट, 1972, (12) दि प्रि-कन्से शन अंड प्रि-नेटल डायग्नोस्टिक टेक्निक्स (प्रोहिबिशन ऑफ सेक्स सिलेक्शन) एक्ट, 1994, (13) दि ग्राम न्यायालयाज् एक्ट, 2008, (14) दि नॅशनल फूड सिक्युरिटी एक्ट, 2013, (15) दि प्रोहिबिशन ऑफ एम्लॉयमेंट ऑज मॅन्युअल स्कॉहेन्जर्स अंड देवर रिहॉबिलिटेशन एक्ट, 2013 के मराठी अनुवाद राष्ट्रपती के प्राधिकार से प्रकाशित किये जाते हैं और ये प्राधिकृत पाठ (केंद्रीय नियम, 1973 (1973 का 50) की धारा 2 के खण्ड (क) के अधीन उनके मराठी प्राधिकृत पाठ समझे जायेंगे।

(१)

MINISTRY OF LAW AND JUSTICE

(LEGISLATIVE DEPARTMENT)

New Delhi, AUGUST 15-21, 2019/24-30 SHRAVAN (SAKA) 1941

The Translation in Marathi of (1) The All-India Services Act, 1951, (2) The Probation of Offenders Act, 1958, (3) The Oaths Act, 1969, (4) The Authoritative Texts (Central Laws) Act, 1973, (5) The Governors (Emoluments, Allowances and Privileges) Act, 1982, (6) The Central Educational Institutions (Reservation in Admission) Act, 2006, (7) The Maintenance and Welfare of Parents and Senior Citizens Act, 2007, (8) The Unorganised Workers' Social Security Act, 2008, (9) The National Investigation Agency Act, 2008, (10) The Births, Deaths and Marriages Registration Act, 1886, (11) The Departmental Inquiries (Enforcement of Attendance of Witnesses and Production of Documents) Act, 1972, (12) The Pre-Conception and Pre-natal Diagnostic Techniques (Prohibition of Sex Selection) Act, 1994, (13) The Gram Nyayalayas Act, 2008, (14) The National Food Security Act, 2013, (15) The Prohibition of Employment as Manual Scavengers and their Rehabilitation Act, 2013 are hereby published under the authority of the President and shall be deemed to be the authoritative texts thereof in Marathi under clause (a) of Section 2 of the Authoritative Texts (Central Laws) Act, 1973 (50 of 1973).

विधि व न्याय मंत्रालय

(विधायी विभाग)

नवी दिल्ली, ऑगस्ट १५-२१, २०१९/२४-३० श्रावण (शके) १९४१

‘द्वील अधिनियमांचे म्हणजे (१) दि ऑल इंडिया सर्किसेस अॅक्ट, १९५१, (२) दि प्रोबेशन ऑफ ऑफेंडर्स अॅक्ट, १९५८, (३) दि ओथर्स अॅक्ट, १९६९, (४) दि ऑथोरिटेटिव टेक्स्ट्स (सेंट्रल लॉज) अॅक्ट, १९७३, (५) दि गवर्नर्स (इमॉल्युमेन्ट्स, अलॉउट-सेस ॲण्ड प्रिव्हिलेजेस) अॅक्ट, १९८२, (६) दि सेंट्रल एज्युकेशनल इन्स्टिट्युशन्स (रिझर्वेशन इन ॲडमिशन) अॅक्ट, २००६, (७) दि मेंटेनंस ॲण्ड वेल्फेअर ऑफ पेरेंट्स ॲण्ड सिनियर सिटीजन्स अॅक्ट, २००७, (८) दि अनऑर्गनाईज्ड वर्कर्स सोशल सिक्युरिटी अॅक्ट, २००८, (९) दि नेशनल इन्हेस्टिगेशन एजन्सी अॅक्ट, २००८, (१०) दि बर्थ्स, डेथ्स ॲण्ड मौर्जेस रजिस्ट्रेशन अॅक्ट, १८८६, (११) दि डिपार्टमेंटल इन्क्वायरिज (इन्फोर्समेंट ऑफ अटेंडन्स ॲफ विटनेसेस ॲण्ड प्रॉडक्शन ऑफ डॉक्युमेंट्स) अॅक्ट, १९७२, (१२) दि प्रि-कन्सेप्शन औण्ड प्रि-नेटल डायग्नोस्टिक टेक्निक्स (प्रोहिबिशन ॲफ सेक्स सिलेक्शन) अॅक्ट, १९९४, (१३) फ्राम न्यायालयाज अॅक्ट, २००८, (१४) दि नेशनल फूड सिक्युरिटी अॅक्ट, २०१३, (१५) दि प्रोहिबिशन ॲफ एम्प्लॉयमेंट अॅज में युअल स्कॅलेन्जर्स ॲण्ड देअर रिहॅबिलिटेशन अॅक्ट, २०१३ या अधिनियमांचा मराठी अनुवाद याद्वारे, राष्ट्रपतीच्या प्राधिकाराने प्रसिद्ध करण्यात येत असून प्राधिकृत पाठ (केंद्रीय विधि) अधिनियम, १९७३ (१९७३ चा ५०) याच्या कलम २, खंड (क) अन्वये हा अनुवाद त्या अधिनियमांचे प्राधिकृत पाठ आहेत असे समजले जाईल.

ग्राम न्यायालय अधिनियम, २००८

(सन २००९ चा अधिनियम क्रमांक ४)

[१८ डिसेंबर, २०१८ रोजी यथाविद्यमान]

[७ जानेवारी, २००९.]

नागरिकांना त्यांच्या दारी न्याय मिळवून देण्याच्या प्रयोजनांसाठी आणि कोणत्याही नागरिकाला सामाजिक, आर्थिक किंवा इतर निःसमर्थता या कारणांमुळे न्याय मिळण्याची संधी नाकारली जाणार नाही यांची सुनिश्चिती करण्यासाठी मूळभूत स्तरावर ग्राम न्यायालये स्थापन करण्याकरिता आणि त्याच्याशी संवंधित व तदानुषंगिक बाबींसाठी तरतुद करण्याकरिता अधिनियम.

भारतीय गणराज्याच्या एकोणसाठाव्या वर्षी तो संसदेद्वारे पुढीलप्रमाणे अधिनियमित होवो :—

प्रकरण एक

प्रारंभिक

१. (१) या अधिनियमास, ग्राम न्यायालय अधिनियम, २००८ असे म्हणावे.

संक्षिप्त नाव, व्याप्ती
व प्रारंभ.

(२) तो, जम्मू व काश्मीर राज्य, नागालैंड राज्य, अरुणाचल प्रदेश राज्य, सिक्किम राज्य खेरीज करून संर्ण भारतात आणि जनजाती क्षेत्रांस लागू होईल.

स्पष्टीकरण.—या पोटकलमात, “जनजाति क्षेत्रे” या शब्दप्रयोगाचा अर्थ, संविधानाच्या सहाव्या अनुसूचीच्या पर्यंच्छेद २० खालील तक्त्याच्या भाग एक, दोन, दोन क आणि तीन यांमध्ये विनिर्दिष्ट केलेली क्षेत्रे ही अनुक्रमे अ साम राज्य, मेघालय राज्य, त्रिपुरा राज्य व मिझोरम राज्य यांमधील क्षेत्रे, असा आहे.

(३) तो, केंद्र सरकार, राजपत्रात प्रसिद्ध केलेल्या अधिसूचनेद्वारे नियत करील अशा दिनांकास^२ अंमलात येईल; आणि वेगवेगळ्या राज्यांसाठी वेगवेगळे दिनांक नियत करता येतील.

२. या अधिनियमात, संदर्भानुसार अन्यथा आवश्यक नसेल तर,—

व्याख्या.

(क) “ग्राम न्यायालय” याचा अर्थ, कलम ३ च्या पोटकलम (१) अन्वये स्थापन केलेले न्यायालय, असा आहे;

(ख) “ग्रामपंचायत” याचा अर्थ, ग्रामीण क्षेत्रांसाठी, संविधानाच्या अनुच्छेद २४३ ख अन्वये ग्राम पातळीवर घटित करण्यात आलेली स्वराज्य संस्था (मग तिला कोणत्याही नावाने संबोधण्यात येवो), असा आहे;

(ग) “उच्च न्यायालय” याचा अर्थ,—

(एक) कोणत्याही राज्याच्या संबंधात, त्या राज्यासाठी असलेले उच्च न्यायालय;

(दोन) एखाद्या राज्यासाठी असलेल्या उच्च न्यायालयाच्या अधिकारितेचा ज्या संघ राज्यक्षेत्रावर कायद्याद्वारे विस्तार करण्यात आलेला असेल त्याच्या संबंधात ते उच्च न्यायालय;

(तीन) इतर कोणत्याही संघ राज्यक्षेत्राच्या संबंधात, भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाव्यतिरिक्त त्या राज्यक्षेत्रासाठी असलेले फौजदारी अपिलाचे उच्चतम न्यायालय, असा आहे;

(घ) “अधिसूचना” याचा अर्थ, राजपत्रात प्रसिद्ध केलेली अधिसूचना, असा आहे आणि “अधिसूचित” या शब्दप्रयोगाचा अन्वयार्थ त्यानुसार लावण्यात येईल;

(ऱ) “न्यायाधिकारी” याचा अर्थ, कलम ५ अन्वये नियुक्त केलेला ग्राम न्यायालयाचा पीठासीन अधिकारी, असा आहे;

(च) “मधल्या पातळीवरील पंचायत” याचा अर्थ, संविधानाच्या भाग नऊ च्या तरतुदीनुसार ग्रामीण क्षेत्रासाठी, संविधानाच्या अनुच्छेद २४३ ख अन्वये मधल्या पातळीवर घटित करण्यात आलेली स्वराज संस्था, (मग तिला कोणत्याही नावाने संबोधण्यात येवो) असा आहे;

(छ) “विहित” याचा अर्थ, या अधिनियमान्वये केलेल्या नियमांद्वारे विहित, असा आहे;

^२ २ ऑक्टोबर २००९, पहा अधिसूचना क्र. एस. ओ. २३१३ (ई), दिनांक ११ नोव्हेंबर २००९, पहा भारताचे राजपत्र, असाधारण, भाग दोन, कलम ३ (दोन).

(ज) “अनुसूची” याचा अर्थ, या अधिनियमाला जोडलेली अनुसूची, असा आहे;

(झ) संघ राज्यक्षेत्राच्या संबंधात “राज्य शासन” याचा अर्थ, संविधानाच्या अनुच्छेद २३९ अन्वये नियुक्त केलेला त्याचा प्रशासक, असा आहे;

(ज) यामध्ये वापरलेले व व्याख्या न केलेले परंतु दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ किंवा फौजदारी १९०८ चा ५. प्रक्रिया संहिता, १९७३ यांमध्ये व्याख्या केलेले शब्द व शब्दप्रयोग यांना त्या संहितांमध्ये अनुक्रमे जे अर्थ १९७४ चा २. नेमून दिलेले असतील, तेच अर्थ असतील.

प्रकरण दोन

ग्राम न्यायालय

ग्राम न्यायालयांची

स्थापना.

३. (१) या अधिनियमाद्वारे ग्राम न्यायालयास प्रदान केलेल्या अधिकारितेच्या व अधिकारांचा वापर करण्याच्या प्रयोजनासाठी, राज्य शासनास, उच्च न्यायालयाशी विचारविनिमय केल्यानंतर, अधिसूचनेद्वारे जिल्हातील प्रत्येक मधल्या पातळीवरील पंचायतीसाठी किंवा लगतच्या मधल्या पातळीवरील पंचायतींच्या गटासाठी किंवा जेथे कोणत्याही राज्यामध्ये मधल्या पातळीवरील पंचायत नसेल तेथे, लगतच्या ग्रामपंचायतींच्या गटासाठी एका किंवा अधिक ग्राम न्यायालयांची स्थापना करता येईल.

(२) राज्य शासन, उच्च न्यायालयाशी विचारविनिमय केल्यानंतर, ग्राम न्यायालयाच्या अधिकारितेचा ज्या क्षेत्रावर विस्तार करावयाचा असेल त्या क्षेत्राच्या स्थानिक सीमा अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट करील आणि शासनाला अशा सीमा कोणत्याही वेळी वाढविता येतील, कमी करता येतील किंवा त्यांमध्ये फेरफार करता येईल.

(३) पोटकलम (१) अन्वये केलेली ग्राम न्यायालये ही, त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही कायद्यांव्यये स्थापन करण्यात आलेल्या न्यायालयांव्यतिरिक्त असतील.

ग्राम न्यायालयाचे

मुख्यालय.

४. प्रत्येक ग्राम न्यायालयाचे मुख्यालय, ज्या मधल्या पातळीवरील पंचायतीसाठी ग्राम न्यायालय स्थापन केले असेल त्या मधल्या पातळीवरील पंचायतीच्या मुख्यालयाच्या ठिकाणी किंवा राज्य शासनाकडून अधिसूचित करण्यात येईल अशा इतर ठिकाणी स्थित असेल.

न्यायाधिकाऱ्याची

नियुक्ती.

५. राज्य शासन, उच्च न्यायालयाशी विचारविनिमय करून, प्रत्येक ग्राम न्यायालयासाठी एका न्यायाधिकाऱ्याची नियुक्ती करील.

६. (१) एखादी व्यक्ती, प्रथम वर्ग न्याय दंडाधिकारी म्हणून नियुक्त केली जाण्यास पात्र नसेल तर, ती न्यायाधिकारी म्हणून नियुक्त केली जाण्यास अहं असणार नाही.

(२) न्यायाधिकाऱ्याची नियुक्ती करताना, अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, महिला आणि राज्य शासनाकडून वेळोवेळी अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट करण्यात येईल असे इतर वर्ग किंवा समुदाय यांच्या सदस्यांना प्रतिनिधित्व देण्यात येईल.

७. न्यायाधिकाऱ्याला देय असलेले वेतन व इतर भत्ते, आणि त्याच्या सेवेच्या इतर अटी व शर्ती, ह्या प्रथम वर्ग न्याय दंडाधिकाऱ्याला जशा लागू असतात तशाच लागू असतील.

८. न्यायाधिकाऱ्याचा ग्राम न्यायालयाच्या ज्या कार्यवाहीमध्ये कोणताही हितसंबंध असेल किंवा अन्यथा त्याचे नाव विवादाच्या विषयवस्तूमध्ये अंतर्भूत असेल किंवा तो अशा कार्यवाहीतील कोणत्याही पक्षकाराशी संबंधित असेल तर तो त्या कार्यवाहीमध्ये पीठासीन होणार नाही, आणि अशा प्रकरणात न्यायाधिकारी ही बाब अन्य कोणत्याही न्यायाधिकाऱ्याकडे हस्तांतरित करण्यासाठी जिल्हा न्यायालयाकडे किंवा, यथास्थिती, सत्र न्यायालयाकडे ती बाब सोपवील.

९. (१) न्यायाधिकारी त्याच्या अधिकारितेत येणाऱ्या गावांना नियतकालिक भेट देईल आणि त्याच्या मते, जेथे साधारणपणे पक्षकार राहतात किंवा जेथे संपूर्ण वादकारण किंवा त्याचा भाग उद्भवला होता त्या ठिकाणाच्या अगांदी जवळ जे ठिकाण असेल अशा कोणत्याही ठिकाणी न्यायचौकशी करील किंवा कार्यवाही करील :

परंतु असे की, ग्राम न्यायालयाने त्याच्या मुख्यालयांच्या बाहेर फिरते न्यायालय भरविण्याचे ठरविले असेल त्याबाबतीत ले, ज्या दिनांकास व ज्या ठिकाणी फिरते न्यायालय भरविण्याचे प्रस्तावित केले तो दिनांक व ते ठिकाण यांना व्यापक प्रसिद्धी देईल.

(२) राज्य शासन, ग्राम न्यायालयाच्या मुख्यालयाबाहेर न्यायचौकशी करताना किंवा कार्यवाही चालविताना, न्यायाधिकाऱ्याकडून फिरते न्यायालय भरविष्णाकरिता, ग्राम न्यायालयांना वाहनांसह सर्व सुविधा पुरवील.

१०. या अधिनियमान्वये स्थापन करण्यात आलेले प्रत्येक ग्राम न्यायालय, राज्य शासनाच्या मान्यतेने, ग्राम न्यायालयाची उच्च न्यायालयाकडून विहित करण्यात येईल अशा नमुन्यातील व आकारातील न्यायालयीन मोहोरेचा वापर करील.

प्रकरण तीन

ग्राम न्यायालयाची अधिकारिता, अधिकार व प्राधिकार

१९७४ चा २. **११.** फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ किंवा दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ किंवा त्या त्या वेळी अंमलात ग्राम न्यायालयाची १९०८ चा ५. असलेल्या इतर कोणत्याही कायद्यामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, ग्राम न्यायालय या अधिनियमान्वये तरतूद अधिकारिता. केलेल्या रीतीने व त्या मर्यादेत दिवाणी व फौजदारी या दोन्ही अधिकारितेचा वापर करील.

१९७४ चा २. **१२.** (१) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ किंवा त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही फौजदारी कायद्यामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, ग्राम न्यायालयास एखाद्या तक्रारीवरून किंवा पोलीस अहवालावरून अधिकारिता. अपराधाची दखल घेता येईल आणि ते,—

- (क) पहिल्या अनुसूचीच्या भाग एक मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या सर्व अपराधांची न्यायचौकशी करील ; आणि
- (ख) त्या अनुसूचीच्या भाग दोन मध्ये समाविष्ट केलेल्या अधिनियमितीमध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या सर्व अपराधांची न्यायचौकशी करील व कोणताही असल्यास, अनुतोष देईल.

(२) पोट-कलम (१) च्या तरतुदीना बाध न येऊ देता, ग्राम न्यायालय, कलम १४ च्या पोट-कलम (३) अन्वये राज्य शासनाकडून अधिसूचित करण्यात येतील अशा, राज्य अधिनियमांखालील सर्व अपराधांचीही न्यायचौकशी करील किंवा असा अनुतोष देईल.

१९०८ चा ५. **१३.** (१) दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ किंवा त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही दिवाणी कायद्यामध्ये काहीही अंतर्भूत केलेले असले तरी, आणि पोट-कलम (२) ला अधीन राहून, ग्राम न्यायालयास,— अधिकारिता.

- (क) दुसऱ्या अनुसूचीच्या भाग एक मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या विवादांच्या प्रवर्गांतर्गत येणाऱ्या दिवाणी स्वरूपाच्या सर्व दाव्यांची किंवा कार्यवाहीची न्यायचौकशी करण्याची ;
 - (ख) कलम १४ च्या पोट-कलम (१) अन्वये केंद्र सरकारकडून आणि उक्त कलमाच्या पोट-कलम (३) अन्वये राज्य शासनाकडून अधिसूचित करण्यात येतील अशा सर्व प्रवर्गातील दाव्यांची व विवादांची न्यायचौकशी करण्याची,
- अधिकारिता असेल.

(२) ग्राम न्यायालयाच्या आर्थिक मर्यादा, राज्य शासनाशी विचारविनिमय करून उच्च न्यायालयाकडून अधिसूचनेद्वारे, वेळेवेळी, विनिर्दिष्ट करण्यात येतील त्याप्रमाणे असतील.

१४. (१) पहिल्या अनुसूचीच्या भाग एक किंवा भाग दोन मध्ये किंवा, यथास्थिति, दुसऱ्या अनुसूचीच्या भाग दोन मध्ये कोणत्याही बाबीची भर घालणे किंवा ती वगळणे आवश्यक किंवा इष्ट आहे याबाबत केंद्र सरकारची खात्री पटली असेल त्याबाबतीत त्याला अधिसूचनेद्वारे, तसे करता येईल आणि त्यानुसार त्यांत सुधारणा करण्यात आली असल्याचे मानण्यात येईल.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये काढलेली प्रत्येक अधिसूचना संसदेच्या प्रत्येक सभागृहासमोर मांडण्यात येईल

(३) ज्या संबंधात राज्य विधानमंडळ कायदे करण्यासाठी सक्षम असेल त्या संबंधात, जर, पहिल्या अनुसूचीच्या भाग तीन मध्ये किंवा दुसऱ्या अनुसूचीच्या भाग तीनमध्ये कोणत्याही बाबीची भर घालणे किंवा कोणतीही बाब अनुसूचीमधून वगळणे आवश्यक किंवा इष्ट आहे याबाबत, राज्य शासनाची खात्री पटली असेल तर, राज्य शासनाला, उच्च न्यायालयाशी विचारविनिमय करून, अधिसूचनेद्वारे तसे करता येईल आणि त्यानंतर, पहिलगा अनुसूचीत किंवा, यथास्थिति, दुसऱ्या अनुसूचीत त्यानुसार सुधारणा करण्यात आली असल्याचे मानण्यात येईल

(४) पोट-कलम (३) अन्वये काढलेली प्रत्येक अधिसूचना राज्य विधानमंडळासमोर मांडण्यात येईल.

मुद्रन. १५. (१) मुदत अधिनियम, १९६३ याच्या तरतुदी ग्राम न्यायालयाकडून चौकशीयोग्य असलेल्या दाव्यांना १९६३ चा ३६.

लागू असतील.

(२) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ याच्या प्रकरण छत्तीसमधील तरतुदी, ग्राम न्यायालयाकडून चौकशीयोग्य १९७४ चा २.

असलेल्या अपराधांच्या संबंधात लागू असतील.

प्रलंबित कार्यवाहीचे
हस्तांतरण.

१६. (१) जिल्हा न्यायालयाला किंवा, यथास्थिति, सत्र न्यायालयाला, उच्च न्यायालयाकडून अधिसूचित वरेण्यात येईल अशा दिनांकापासून, त्या न्यायालयांना दुव्यम असलेल्या न्यायलयांसमोर प्रलंबित असलेली सर्व विवाणी किंवा फौजदारी प्रकरणे, अशा प्रकरणांची न्यायचौकशी करण्यासाठी किंवा ती निकालात काढण्यासाठी सक्षम असलेल्या ग्राम न्यायालयाकडे हस्तांतरित करता येतील.

(२) ग्राम न्यायालयास, त्याच्या स्वविवेकाने, एकतर, प्रकरणांची पुनर्चौकशी करता येईल किंवा ज्या दृष्ट्यावर ती प्रकरणे त्याच्याकडे हस्तांतरित करण्यात आली होती त्या टप्प्यापासून त्यावर कार्यवाही करता येईल.

लिपिकवर्गीय
अधिकाऱ्यांची
कर्तव्य.

१७. (१) राज्य शासन, ग्राम न्यायालयाला त्याची कार्ये पार पाडताना साहाय्य करण्यासाठी आवश्यक असलेले अधिकारी व इतर कर्मचारी यांचे स्वरूप व प्रवर्ग ठरवील आणि त्याला योग्य बाटील असे अधिकारी व इतर कर्मचारी ग्राम न्यायालयास पुरवील.

(२) ग्राम न्यायालयाचे अधिकारी व इतर कर्मचारी यांना देय असलेले वेतन व भत्ते आणि त्यांच्या सेवेच्या इतर शर्ती ह्या, राज्य शासनाकडून विहित करण्यात येतील त्याप्रमाणे असतील.

(३) ग्राम न्यायालयाचे अधिकारी व इतर कर्मचारी हे, न्यायाधिकाऱ्याकडून त्यांना वेळोवेळी नेमून देण्यात नतील अशी कर्तव्ये पार पाडतील.

प्रकरण चार

फौजदारी खटल्यांची कार्यपद्धती

फौजदारी
न्यायचौकशीमध्ये
अधिनियमाचा
अधिभावी अंमल
असणे.

ग्राम न्यायालयाने
संक्षिप्त
न्यायचौकशीची
कार्यपद्धती
अनुसरणे.

ग्राम
न्यायालयासमांतर
तडजोडीची विनंती
करणे.

ग्राम न्यायालयात
खटले चालविणे
आणि पक्षकारांना
कायदेविषयक
साहाय्य.

१८. या अधिनियमाच्या तरतुदी ह्या, फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ मध्ये किंवा इतर कोणत्याही कायद्यामध्ये १९७४ चा २.
काहीही अंतर्भूत असले तरी; अंमलात असतील परंतु, या अधिनियमात स्पष्टपणे तरतुद केली असल्याखेरीज,
संहितेच्या तरतुदी ह्या जेथवर या अधिनियमाच्या तरतुदीशी विसंगत नसतील तेथवर, ग्राम न्यायालयासमोरील
कार्यवाहीला लागू होतील; आणि संहितेच्या उक्त तरतुदीच्या प्रयोजनासाठी, ग्राम न्यायालय हे, प्रथम वर्ग न्याय
द्वाराधिकाऱ्याचे न्यायालय असल्याचे मानण्यात येईल.

१९. (१) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ याच्या कलम २६० च्या पोट-कलम (१) मध्ये किंवा कलम १९७४ चा २.
२६२ च्या पोट-कलम (२) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, ग्राम न्यायालय, उक्त संहितेच्या प्रकरण एकवीस
मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कार्यपद्धतीनुसार संक्षिप्त रीतीने अपराधांची न्यायचौकशी करील आणि उक्त संहितेचे
कलम २६२ चे पोट-कलम (१) आणि कलमे २६३ ते २६५ यांच्या तरतुदी शक्य होईल तेथवर, अशा
यायचौकशीस लागू होतील.

(२) संक्षिप्त न्यायचौकशी करण्याच्या ओघात, जेव्हा एखाद्या प्रकरणाची संक्षिप्तपणे न्यायचौकशी करणे
इष्ट होणार नाही, अशा स्वरूपाचे हे प्रकरण असेल असे न्यायाधिकाऱ्याला दिसून येईल तेव्हा, न्यायाधिकारी, ज्याची
पापासणी करण्यात आलेली असेल अशा कोणत्याही साक्षीदाराला परत बोलावील आणि फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७४ चा २.
१९७३ अन्वये तरतुद केलेल्या रीतीने प्रकरणाची फेरसुनावणी करण्याची कार्यवाही करील.

२०. अपराधाचा आरोप असलेल्या व्यक्तीला, ज्या ग्राम न्यायालयात अशा अपराधाची न्यायचौकशी
प्रलंबित आहे त्या ग्राम न्यायालयात तडजोडीसाठी विनंती अर्ज दाखल करता येईल आणि ग्राम न्यायालय, फौजदारी १९७४ चा २.
प्रक्रिया संहिता, १९७३ याच्या प्रकरण एकवीस क मधील तरतुदीनुसार प्रकरण निकालात काढील.

२१. (१) शासनाच्या विनंतीने ग्राम न्यायालयात फौजदारी खटले चालविण्याच्या प्रयोजनासाठी, फौजदारी १९७४ चा २.
प्रक्रिया संहिता, १९७३ याच्या कलम २५ च्या तरतुदी लागू होतील.

(२) पोट-कलम (१) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, ग्राम न्यायालयासमोरील फौजदारी कार्यवाहीमध्ये,
फेर्यादीला, ग्राम न्यायालयाच्या संमतीने, खटल्यात बाजू मांडण्यासाठी त्याच्या खर्चाने त्याच्या पसंतीच्या एखाद्या
अधिवक्त्याची नेमणूक करता येईल.

१९८७ चा **(३)** विधि सेवा प्राधिकरण अधिनियम, १९८७ याच्या कलम ६ अन्वये घटित केलेले राज्य विधि संघाची
३१. प्राधिकरण, अधिवक्त्यांची एक नामिका तयार करील आणि प्रत्येक ग्राम न्यायालयाशी संलग्न म्हणून त्यांच्यापैकी
किमान दोघांची नियुक्ती करील जेणेकरून अधिवक्ता नेमण्यास असमर्थ असलेल्या आरोपीला ग्राम न्यायालयाकडून
त्यांच्या सेवा पुरविता येतील.

२२. (१) प्रत्येक न्यायचौकशीच्या न्यायनिर्णयाची अधिघोषणा ही, न्यायचौकशी संपल्यानंतर तात्काळ किंवा न्यायनिर्णयाची
पक्षकारांना नोटीस देण्यात येईल अशा पंधरा दिवसापेक्षा अधिक नसलेल्या कोणत्याही नंतरच्या वेळी न्यायाधिकाऱ्याकडून
खुल्या न्यायालयात करण्यात येईल.

(२) ग्राम न्यायालय, त्याच्या न्यायनिर्णयाची एक प्रत दोन्हीही पक्षकारांना तात्काळ विनामूल्य देईल.

प्रकरण पाच

दिवाणी खटल्यांची कार्यपद्धती

१९०८ चा **२३.** या अधिनियमाच्या तरतुदी ह्या, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ मध्ये किंवा इतर कोणत्याही कायद्यामध्ये दिवाणी
कार्यपद्धतींमध्ये
काहीही अंतर्भूत असले तरी, अमंलात असतील; परंतु, या अधिनियमात स्पष्टपणे तरतूद केली असल्याखेरीज,
अधिनियमाचा
संहितेच्या तरतुदी ह्या, जेथवर या अधिनियमाच्या तरतुदींशी विसंगत नसतील तेथवर, ग्राम न्यायालयासमोरील अधिभावी अंमल
कार्यवाहीला लागू होतील; आणि संहितेच्या उक्त तरतुदीच्या प्रयोजनासाठी, ग्राम न्यायालय हे दिवाणी न्यायालय
असल्याचे मानण्या येईल.

२४. (१) त्या त्या वेळी अमंलात असलेल्या अन्य कोणत्याही कायद्यामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, या दिवाणी
विवादांमधील
अधिनियमाखालील प्रत्येक दावा, हक्कमागणी किंवा विवाद, उच्च न्यायालयाने राज्य शासनाशी वेळोवेळी विचारविनिमय
विशेष प्रक्रिया.
करून विहित केलेल्या अशा नमुन्यात, अशा रीतीने व शंभर रूपयांहून अधिक नसेल अशा फीसोबत, ग्राम
न्यायालयाकडे. अर्ज करून दाखल करण्यात येईल.

(२) एखादा दावा, हक्कमागणी किंवा विवाद यथोचितरीच्या दाखल करण्यात आलेला असेल तर, ग्राम
न्यायालयाकडून विरोधी पक्षकाराला त्यात विनिर्दिष्ट केलेल्या दिनांकास उपस्थित राहण्यासाठी आणि हक्कमागणीला
उत्तर देण्यासाठी पोटकलम (१) अन्वये करण्यात आलेल्या अर्जाच्या प्रतीसह, समन्स बजावण्यात येईल आणि ते
उच्च न्यायालयाकडून विहित करण्यात येईल अशा रीतीने बजावण्यात येईल.

(३) विरोधी पक्षकाराने आपले लेखी निवेदन दाखल केल्यानंतर, ग्राम न्यायालय सुनावणीकरिता दिनांक
निश्चित करील आणि सर्व पक्षकारांना व्यक्तिशः किंवा त्यांच्या अधिवक्त्यांमार्फत उपस्थित राहण्याबाबत कळवील.

(४) सुनावणीकरिता निश्चित केलेल्या दिनांकास, ग्राम न्यायालय दोन्ही पक्षकारांचे संबंधित वाद लक्षात घेता,
त्यांचे म्हणणे ऐकून घेईल आणि जेथे विवादामध्ये कोणत्याही पुराव्याच्या नोंदीची आवश्यकता नसेल तेथे, न्यायनिर्णय
अधिघोषित करील; आणि ज्यात पुराव्याच्या नोंदीची आवश्यकता असेल त्याबाबतीत, ग्राम न्यायालय पुढील
कार्यवाही करील.

(५) ग्राम न्यायालयास पुढील गोष्टी करण्याचे अधिकार असतील,—

(क) अनुपस्थितीमुळे कोणतेही प्रकरण काढून टाकणे किंवा एकतर्फी कार्यवाही करणे; आणि

(ख) अनुपस्थितीमुळे खारीज केलेला असा कोणताही आदेश किंवा प्रकरणाची एकतर्फी सुनावणी
केल्यामुळे त्यांनी संमत केलेला कोणताही आदेश, रद्द ठरवणे.

(६) कार्यवाही दरम्यान उद्भवलेली कोणतीही आनुषंगिक बाब लक्षात घेता, ग्राम न्यायालय, न्यायहिताच्या
दृष्टीने त्यास न्याय्य व वाजवी वाटेल अशा कार्यपद्धतीचा अवलंब करील.

(७) कार्यवाही, व्यवहार्य असेल तितपत, न्यायहिताशी सुसंगत असेल आणि सुनावणी पुढील दिवसांपर्यंत
नहकूब करणे आवश्यक आहे अशी कारणे लेखी नमूद करणे आवश्यक असल्याचे ग्राम न्यायालयाला आढळून
आले नसेल तर, निष्कर्षाप्रत येईपर्यंत रोजच्या रोज सुनावणी चालू ठेवली जाईल.

(८) ग्राम न्यायालय, पोटकलम (१) अन्वये करण्यात आलेला अर्ज, तो दाखल करण्यात आल्याच्या
देनांकापासून सहा महिन्यांच्या आत निकालात काढील.

(९) प्रत्येक दावा, हक्कमागणी किंवा विवाद यामधील न्यायनिर्णय, सुनावणीच्या निष्कर्षाच्या लगतनंतर किंवा पंधरा दिवसांपेक्षा अधिक नाही अशा नंतरच्या कोणत्याही कालावधीत, त्याची पक्षकारांना नोटीस देऊन, ग्राम न्यायालयाकडून खुल्या न्यायालयामध्ये अधिघोषित करण्यात येईल.

(१०) न्यायनिर्णयामध्ये प्रकरणाचे संक्षिप्त निवेदन, निर्णीत करावयाचा मुद्दा, त्यावरील निर्णय आणि अशा निणर्याची कारणे यांचा अंतर्भाव असेल.

(११) न्यायनिर्णयामध्ये प्रकरणाचे संक्षिप्त निवेदन, निर्णीत करावयाचा मुद्दा, त्यावरील निर्णय आणि अशा एकेक प्रत विनामूल्य देण्यात येईल.

ग्राम न्यायालयाचे हुक्मनामे व आदेश यांची अंमलबजावणी. २५. (१) दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, ग्राम न्यायालयाने दिलेला १९०८ चा न्यायनिर्णय हा हुक्मनामा असल्याचे मानण्यात येईल आणि दिवाणी न्यायालयाचा हुक्मनामा म्हणून त्याची ग्राम न्यायालयाकडून अंमलबजावणी करण्यात येईल आणि त्या प्रयोजनाकरिता ग्राम न्यायालयाला दिवाणी न्यायालयाचे सर्व अधिकार असतील.

(२) ग्राम न्यायालय, हुक्मनाम्याच्या अंमलबजावणीच्या संबंधात, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ मध्ये १९०८ चा तरतूद केलेल्या प्रक्रियेला बांधील असणार नाही तर ते न्यायालय नैसर्गिक न्यायाच्या तत्वाचा अवलंब करील.

(३) एकतर, ज्या ग्राम न्यायालयाने हुक्मनामा संमत केलेला असेल त्या न्यायालयाला किंवा ज्या ग्राम न्यायालयाकडे तो अंमलबजावणीकरिता पाठवलेला असेल त्या न्यायालयाला त्याची अंमलबजावणी करता येईल.

दिवाणी विवादांचे समेट आणि समझोता करण्यासाठी प्रयत्न करण्याचे ग्राम न्यायालयाचे कर्तव्य. २६. (१) प्रत्येक दाव्यामध्ये किंवा कार्यवाहीमध्ये, दावा हक्कमागणी किंवा विवाद यांच्या विषयवस्तूच्या संबंधात समझोता करताना, पक्षकारांना सहाय्य करणे, त्यांचे मन बळवणे आणि समेट घडवून आणणे यासाठी, त्या प्रकरणाच्या स्वरूपाशी आणि परिस्थितीशी सुसंगत असे करणे जेव्हा शक्य असेल तेव्हा, पहिल्याच क्षणी ग्राम न्यायालयाकडून प्रयत्नांची शिक्षस्त करण्यात येईल आणि या प्रयोजनाकरिता, ग्राम न्यायालय उच्च न्यायालयाकडून विहित करण्यात येईल अशी कार्यपद्धती अनुसरील.

(२) कोणत्याही दाव्यामध्ये किंवा कार्यवाहीमध्ये, कोणत्याही टप्प्यावर, पक्षकारांमध्ये समझोत्याची वाजवी शक्यता असल्याचे ग्राम न्यायालयास दिसून आले तर, ग्राम न्यायालयास, असा समझोता घडवून आणण्याचे प्रयत्न करणे पक्षकारांना शक्य व्हावे म्हणून, त्यास योग्य वाटेल अशा कालावधीसाठी कार्यवाहीला स्थगिती देता येईल.

(३) पोटकलम (२) अन्वये, कोणत्याही कार्यवाहीला स्थगिती देण्यात आली असेल तर, ग्राम न्यायालयास स्वविवेकाने पक्षकारांमध्ये समझोता घडवून आणण्यासाठी, एका किंवा अनेक समेटकर्त्यांकडे ती बाब निर्देशित करता येईल.

(४) पोटकलम (२) अन्वये प्रदान करण्यात आलेला अधिकार हा, ग्राम न्यायालयाच्या कार्यवाहीला स्थगिती देणाऱ्या अन्य कोणत्याही अधिकाराव्यतिरिक्त असेल आणि तो त्या अधिकाराचे न्यूनीकरण करणारा नसेल.

समेटकर्त्यांची नियुक्ती. २७. (१) कलम २६ च्या प्रयोजनार्थ, जिल्हा न्यायालय, जिल्हा दंडधिकाऱ्याशी विचारविनिमय करून, उच्च न्यायालयाने विहित केलेली अशी अर्हता व अनुभव धारण करीत असेल अशा व्यक्तीची समेटकर्ता म्हणून नियुक्ती करण्यासाठी, ग्राम स्तरावरील सचोटीच्या समाजसेवकांची नावे असलेली एक नामिका तयार करील.

(२) समेटकर्त्यांना देय असणारा बैठक भत्ता व इतर भत्ते आणि समेटकर्ता म्हणून काम करण्यासाठी असलेल्या इतर अटी व शर्ती या, राज्य शासनाने विहित केल्याप्रमाणे असतील.

दिवाणी विवादांचे हस्तांतरण. २८. अधिकारिता असलेले जिल्हा न्यायालय, कोणत्याही पक्षकाराने अर्ज केल्यावर किंवा एकाच ग्राम न्यायालयामध्ये बरीच प्रकरणे प्रलंबित असतील किंवा जेव्हा न्यायहिताच्या दृष्टीने त्यास आवश्यक वाटेल तेव्हा, एका ग्राम न्यायालयासमोर प्रलंबित असलेले कोणतेही प्रकरण, त्याच्या अधिकारितेत असलेल्या अन्य कोणत्याही ग्राम न्यायालयाकडे हस्तांतरित करू शकेल.

प्रकरण सहा

सर्वसाधारण कार्यपद्धती

२९. ग्राम न्यायालयासमोरील कार्यवाही आणि त्यांचे न्यायनिर्णय हे, शक्यतोवर, इंग्रजी भाषेव्यतिरिक्त राज्याच्या राजभाषेत कार्यवाही करण्यात येतील.

३०. ग्राम न्यायालयास, विवाद परिणामकारक रीतीने हाताळण्यास त्याच्या मते सहाय्यभूत होईल असा बोणताही अहवाल, निवेदन, दस्तऐवज, माहिती किंवा बाब, साक्षीपुरावा म्हणून स्वीकारता येईल मग तो भारतीय १८७२ चा साक्षीपुरावा अधिनियम, १८७२ अन्वये अन्यथा संबद्ध किंवा अनुज्ञेय असो किंवा नसो.

३१. ग्राम न्यायालयापुढील दाव्यांमध्ये किंवा कार्यवाहीमध्ये साक्षीदारांच्या साक्षीपुराव्यांची सविस्तर नोंद मोर्खिक करणे आवश्यक असणार नाही, पण न्यायाधिकारी, प्रत्येक साक्षीदाराची तपासणी चालू असताना, साक्षीदारांनी काय अभिसाक्ष दिली याच्या आशयाचे टिपण नोंदवील किंवा नोंदवून घेण्याची व्यवस्था करील आणि अशा टिपणावर साक्षीदाराची व न्यायाधिकाऱ्याची स्वाक्षरी घेण्यात येईल आणि तो अभिलेखाचा भाग होईल.

३२. (१) साक्षीपुरावा औपचारिक स्वरूपाचा असेल तेथे, कोणत्याही व्यक्तीचा साक्षीपुरावा शपथपत्राद्वारे देता येईल आणि सर्व न्याय अपवादांना अधीन राहून, ग्राम न्यायालयासमोरील कोणत्याही दाव्यांमध्ये किंवा कार्यवाहीमध्ये तो साक्षीपुरावा वाचता येईल.

(२) ग्राम न्यायालय, त्यास योग्य वाटल्यास, आणि दाव्यातील किंवा कार्यवाहीतील कोणत्याही पक्षकाराने अर्ज केल्यावर समन्स काढील आणि कोणत्याही व्यक्तीची तिच्या शपथपत्रात अंतर्भूत असलेल्या वस्तुस्थितीबाबत ताप्सणी करील.

प्रकरण सात

अपिले.

३३. (१) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ मध्ये किंवा अन्य कोणत्याही कायद्यामध्ये काहीही अंतर्भूत फौजदारी अपले तरी, यात यापुढे तरतूद केलेली असेल त्याव्यतिरिक्त, ग्राम न्यायालयाचा कोणताही न्यायनिर्णय, शिक्षादेश प्रकरणातील किंवा आदेश यांविरुद्ध कोणतेही अपील दाखल करता येणार नाही.

(२) (क) आरोपी व्यक्तीने ती दोषी असल्याचे कबूल केले असेल आणि अशा कबुलीनंतर तिला दोषी ठरावेण्यात आले असेल तर;

(ख) ग्राम न्यायालयाने एक हजार रुपयांपेक्षा अधिक नाही इतक्या द्रव्यदंडाचाच केवळ शिक्षादेश दिला असेल तर, कोणतेही अपील दाखल करता येणार नाही.

(३) पोटकलम (२) ला अधीन राहून, ग्राम न्यायालयाचा अन्य कोणताही न्यायनिर्णय, शिक्षादेश किंवा आदेश यांविरुद्ध सत्र न्यायालयात अपील दाखल करता येईल.

(४) या कलमाखालील प्रत्येक अपील, ग्राम न्यायालयाच्या न्यायनिर्णयाच्या, शिक्षादेशाच्या किंवा आदेशाच्या दिनांकापासून तीस दिवसांच्या कालावधीच्या आत दाखल करण्यात येईल:

परंतु असे की, उक्त कालावधीच्या आत अपील दाखल न करण्याकरिता अपीलकर्त्यांकडे पुरेसे कारण होते, याबद्दल सत्र न्यायालयाची खात्री पटल्यास, उक्त तीस दिवसांचा कालावधी समाप्त झाल्यानंतर, सत्र न्यायालयास ते अपील विचारार्थ स्वीकारता येईल.

(५) पोटकलम (३) अन्वये दाखल केलेल्या अपिलावर, ते दाखल केल्याच्या दिनांकापासून सहा महिन्यांच्या आण, सत्र न्यायालयाकडून सुनावणी करण्यात येईल आणि ते निकालात काढण्यात येईल.

(६) सत्र न्यायालयास, अपील निकालात निघेपर्यंत, ज्याविरुद्ध अपील केले असेल त्या शिक्षादेशाच्या किंवा आदेशाच्या निलंबनाचा निदेश देता येईल.

(७) सत्र न्यायालयाचा पोटकलम (५) खालील निर्णय अंतिम असेल आणि सत्र न्यायालयाच्या त्या निन याविरुद्ध कोणतेही अपील किंवा पुनरीक्षण अर्ज दाखल करता येणार नाही :

परंतु असे की, या पोटकलमातील कोणत्याही गोष्टीमुळे, संविधानाच्या अनुच्छेद ३२ व २२६ याअन्वये उपरब्य असलेल्या न्यायिक उपाययोजनांचा लाभ घेण्यापासून कोणत्याही व्यक्तीस अवरोध होणार नाही.

दिवाणे ३४. (१) दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ मध्ये किंवा अन्य कोणत्याही कायद्यामध्ये काहीही अंतर्भूत प्रकरणातीन अपील. असले तरी, आणि पोटकलम (२) ला अधीन राहून, ग्राम न्यायालयाच्या वादकालीन आदेश नसलेल्या प्रत्येक न्यायनिर्णयाविरुद्ध किंवा आदेशाविरुद्ध जिल्हा न्यायालयाकडे अपील दाखल करण्यात येईल.

(२) ग्राम न्यायालयाकडून देण्यात आलेल्या कोणत्याही न्यायनिर्णयाविरुद्ध किंवा आदेशाविरुद्ध—

(क) पक्षकारांच्या संमतीने;

(ख) दावा, हक्कमागणी किंवा विवाद यांच्या विषयवस्तूची रक्कम किंवा मूल्य एक हजार रुपयांहून अधिक नसेल तर;

(ग) कायदेविषयक प्रश्न वगळता असा दावा, हक्कमागणी किंवा विवाद यांच्या विषयवस्तूची रक्कम किंवा मूल्य पाच हजार रुपयांहून अधिक नसेल तर, कोणतेही अपील दाखल करण्यात येणार नाही.

(३) या कलमाखालील प्रत्येक अपील, ग्राम न्यायालयाच्या न्यायनिर्णयाच्या किंवा आदेशाच्या दिनांकापासून तीस दिवसांच्या कालावधीच्या आत, दाखल करण्यात येईल:

परंतु असे की, उक्त कालावधीच्या आत अपील दाखल न करण्याकरिता अपीलकर्त्याकडे पुरेसे कारण होते, यांबद्दल जिल्हा न्यायालयाची खात्री पटल्यास, तीस दिवसांचा उक्त कालावधी समाप्त झाल्यानंतर, जिल्हा न्यायालयास अपील विचारार्थ स्वीकारता येईल.

(४) पोटकलम (१) अन्वये दाखल करण्यात आलेल्या अपिलावर, ते दाखल केल्याच्या दिनांकापासून सहा महिन्यांच्या आत, जिल्हा न्यायालयाकडून सुनावणी करण्यात येईल आणि ते निकालात काढण्यात येईल.

(५) जिल्हा न्यायालयास, अपील निकालात निघेपर्यंत, न्यायनिर्णय किंवा अपिलाविरुद्ध देण्यात आलेला आदेश यांची अमंलबजावणी स्थगित ठेवता येईल.

(६) पोटकलम (४) खालील जिल्हा न्यायालयाचा निर्णय अंतिम असेल आणि जिल्हा न्यायालयाच्या निर्णयाविरुद्ध कोणतेही अपील किंवा पुनरीक्षण अर्ज दाखल करण्यात येणार नाही:

परंतु असे की, या पोटकलमातील कोणत्याही गोष्टीमुळे, संविधानाच्या अनुच्छेद ३२ व २२६ यांन्वये उपलब्ध असलेल्या न्यायिक उपाययोजनांचा लाभ घेण्यापासून कोणत्याही व्यक्तीस अवरोध होणार नाही.

प्रकरण आठ

संकीर्ण

ग्राम न्यायालयांन पोलीसांचे सहाय्य ३५. (१) ग्राम न्यायालयाच्या अधिकारितेच्या स्थानिक सीमामध्ये कार्य करीत असलेला पोलीस अधिकारी, आपल्या कायदेशीर प्राधिकाराचा वापर करताना ग्राम न्यायालयाला सहाय्य देण्यासाठी महसूल अधिकाऱ्याला किंवा पोलीस अधिकाऱ्याला अथवा शासकीय कर्मचाऱ्याला निदेश देईल तेव्हा, असे सहाय्य देण्यास तो बांधील असेल.

(२) ग्राम न्यायालय आपली कार्ये पार पाडताना, जेव्हा जेव्हा ग्राम न्यायालयाला सहाय्य देण्यासाठी महसूल अधिकाऱ्याला किंवा पोलीस अधिकाऱ्याला अथवा शासकीय कर्मचाऱ्याला निदेश देईल तेव्हा, असे सहाय्य देण्यास तो बांधील असेल.

न्यायाधिकारी व कर्मचारी, इत्यादी लोकसेवक असणे ३६. ग्राम न्यायालयांचे न्यायाधिकारी व अधिकारी आणि इतर कर्मचारी हे, अधिनियमाच्या कोणत्याही तरतुदीना अनुसरून कार्य करीत असताना किंवा कार्य करण्याचे अभिप्रेत असताना, भारतीय दंड संहितेच्या कलम १८६० चा ४५. २१ च्या अर्थात्तर्गत लोकसेवक असल्याचे मानण्यात येईल.

ग्राम न्यायालयांची तपासणी ३७. उच्च न्यायालयास, न्यायाधिकाऱ्यापेक्षा वरिष्ठ दर्जाच्या कोणत्याही न्यायिक अधिकाऱ्याला दर सहा महिन्यांतून एकदा किंवा उच्च न्यायालय विहित करील अशा अन्य कालावधीत त्याच्या अधिकारितेतील ग्राम न्यायालयांची तपासणी करण्यासाठी आणि त्या न्यायिक अधिकाऱ्यास आवश्यक वाटतील अशा सूचना देण्यासाठी आणि उच्च न्यायालयाला अहवाल सादर करण्यासाठी प्राधिकृत करता येईल.

अडचणी दूर करण्याचा अधिकार ३८. (१) या अधिनियमाच्या तरतुदी अमंलात आणताना कोणतीही अडचण उद्भवली तर, केंद्र सरकारला राजपत्रात आदेश प्रसिद्ध करून, अडचण दूर करण्याकरिता आवश्यक किंवा इष्ट वाटतील अशा, या अधिनियमाच्या तरतुदीशी विसंगत नसतील अशा तरतुदी करता येतील :

परंतु असे की, या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकापासून तीन वर्षांचा कालावधी समाप्त झाल्यानंतर या कलमान्वये कोणताही आदेश काढण्यात येणार नाही.

(२) या कलमान्वये काढण्यात आलेला प्रत्येक आदेश, तो काढण्यात आल्यानंतर शक्य तितक्या लवकर, संसऱ्या प्रत्येक सभागृहासमोर ठेबण्यात येईल.

३९. (१) उच्च न्यायालयास, या अधिनियमाची प्रयोजने पार पाडण्यासाठी, अधिसूचनेद्वारे नियम करता उच्च न्यायालयाचा नियम करण्याचा अधिकार.

(२) विशेषत: आणि पूर्वगामी अधिकाराच्या सर्वसाधारणतेस बाध न येऊ देता, अशा नियमांमध्ये पुढीलपैकी सर्व किंवा कोणत्याही बाबींसाठी तरतूद करता येईल :—

(क) कलम १० अन्वये ग्राम न्यायालयाच्या मोहोरेचे स्वरूप आणि आकार ;

(ख) कलम २४ च्या पोटकलम (१) अन्वये, दावा, हक्कमागणी किंवा कार्यवाही दाखल करण्याचा नमुना, रीत व फी ;

(ग) कलम २४ च्या पोटकलम (२) अन्वये, विरुद्ध पक्षकारावर (समन्स) बजावण्याची रीत ;

(घ) कलम २६ च्या पोटकलम (१) अन्वये, समेटाची कार्यपद्धती ;

(ङ) कलम २७ च्या पोटकलम (१) अन्वये, समेटकत्यांची अर्हता व अनुभव ;

(च) कलम ३७ अन्वये, ग्राम न्यायालयांच्या तपासणीसाठी कालावधी.

(३) उच्च न्यायालयाने काढलेली प्रत्येक अधिसूचना राजपत्रात प्रसिद्ध करण्यात येईल.

४०. (१) राज्य शासनास, या अधिनियमाची प्रयोजने पार पाडण्यासाठी, अधिसूचनेद्वारे नियम करता राज्य शासनाचा नियम करण्याचा अधिकार.

(२) विशेषत: आणि पूर्वगामी अधिकाराच्या सर्वसाधारणतेस बाध न येऊ देता, अशा नियमांमध्ये पुढीलपैकी सर्व किंवा कोणत्याही बाबींकरिता तरतूद करता येईल :—

(क) कलम १७ च्या पोटकलम (२) अन्वये, ग्राम न्यायालयांचे अधिकारी व इतर कर्मचारी यांना देय असणारे वेतन व भत्ते आणि सेवेच्या इतर अटी व शर्ती ;

(ख) कलम २७ च्या पोटकलम (२) अन्वये, समेटकत्यांना देय असणारा बैठक भत्ता आणि इतर भत्ते आणि समेटकर्ते म्हणून नियुक्तीसाठी असणाऱ्या इतर अटी व शर्ती.

(३) या अधिनियमान्वये राज्य शासनाने केलेला प्रत्येक नियम, तो करण्यास आल्यानंतर शक्य तितक्या लवकर, राज्य विधानमंडळासमोर ठेबण्यात येईल.

पहिली अनुसूची

(कलमे १२ व १४ पहा)

भाग एक

भारतीय दंड संहितेखालील अपराध, इत्यादी (१८६० चा ४५).

(एक) मृत्युदंड, आजीव कारावास किंवा दोन वर्षांपेक्षा अधिक मुदतीचा कारावास या शिक्षा देण्यायोग्य नसलेले अपराध;

(दोन) चोरलेल्या मालमत्तेचे मूळ्य वीस हजार रुपयांपेक्षा अधिक नसेल अशी, भारतीय दंड संहितेच्या (१८६० चा ४५) कलम ३७९, कलम ३८० किंवा कलम ३८१ यांखालील चोरी;

(तीन) चोरलेल्या मालमत्तेचे मूळ्य वीस हजार रुपयांपेक्षा अधिक नसेल अशी, भारतीय दंड संहिता, (१८६० चा ४५) कलम ४११ खालील चोरीची मालमत्ता अप्रामाणिकपणे स्वीकारणे किंवा ठेवून घेणे;

(चार) चोरीच्या मालमत्तेचे मूळ्य वीस हजार रुपयांपेक्षा अधिक नसेल अशी, भारतीय दंड संहितेच्या (१८६० चा ४५) कलम ४१४ खालील चोरीची मालमत्ता लपवून ठेवण्याच्या कामी सहाय्य करणे किंवा त्या चोरीच्या मालमत्तेची विल्हेवाट लावणे;

(पाच) भारतीय दंड संहितेची (१८६० चा ४५) कलमे ४५४ व ४५६ यांखालील अपराध;

(सहा) भारतीय दंड संहितेच्या (१८६० चा ४५) कलम ५०४ अन्वये, शांतता भंग घडवून आणण्याच्या दृद्देशाने अपमान करणे आणि कलम ५०६ अन्वये, फौजदारीपात्र धाकदपटशाबद्दल दोन वर्षांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासाची किंवा द्रव्यदंडाची शिक्षा किंवा दोन्ही शिक्षा;

(सात) कोणतेही पूर्वगामी अपराधांना अपप्रेरणा देणे.

(आठ) कोणतेही पूर्वगामी अपराध करण्याचा प्रयत्न हा जेव्हा अपराध ठरत असेल तेव्हा असा प्रयत्न.

भाग दोन

इतर केंद्रीय अधिनियमांखालील अपराध व अनुतोष.

(एक) गुरे अतिक्रमण अधिनियम, १८७१ (१८७१ चा १) याच्या कलम २० अन्वये ज्याच्या संबंधात तक्रार करण्यात आली असेल असा, एखाद्या कृतीद्वारे घडलेला कोणताही अपराध;

(दोन) वेतन प्रदान अधिनियम, १९३६ (१९३६ चा ४);

(तीन) किमान वेतन अधिनियम, १९४८ (१९४८ चा ११);

(चार) नागरी हक्क संरक्षण अधिनियम १९५५ (१९५५ चा २२);

(पाच) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ (१९७४ चा २) याच्या प्रकरण नऊ अन्वये, बायका, मुले व नागापिता यांच्या देखभालीचा आदेश;

(सहा) बंधबिगार पद्धती (उच्चाटन) अधिनियम, १९७६ (१९७६ चा १९);

(सात) समान पारिश्रमिक अधिनियम, १९७६ (१९७६ चा २५);

(आठ) कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण अधिनियम, २००५ (२००५ चा ४३).

भाग तीन

राज्य अधिनियमांखालील अपराध व अनुतोष

(राज्य शासनाने अधिसूचित करावयाचे)

दुसरी अनुसूची

(कलमे १३ व १४ पहा)

भाग एक

ग्राम न्यायालयांच्या अधिकारितेतील दिवाणी स्वरूपाचे दावे

(एक) दिवाणी विवाद :

- (क) मालमत्ता खरेदीचा हक्क;
- (ख) सामाईक चराईचा वापर;
- (ग) पाटबंधारे कालव्यामधून पाणी घेण्याबाबत विनियमन व वेळ;

(दोन) मालमत्ता विवाद :

- (क) गावातील घरे व शेतघरे (कब्जा);
- (ख) पाण्याचे कालवे;
- (ग) विहिर किंवा विंधण विहिर यामधून पाणी काढण्याचा हक्क.

(तीन) इतर विवाद :

- (क) वेतन प्रदान अधिनियम, १९३६ (१९३६ चा ४) अन्वये मागण्या;
- (ख) किमान वेतन अधिनियम, १९४८ (१९४८ चा ११) अन्वये मागण्या;
- (ग) एकतर व्यापारातील व्यवहारामधून किंवा सावकारीमधून उद्भवणारे पैशासंबंधीचे दावे;
- (घ) जमिनीच्या लागवडीमधील भागीदारीमधून उद्भवलेले विवाद;
- (ङ) ग्रामपंचायर्तीच्या रहिवाशांनी वनोत्पादनाचा वापर करण्याबाबत विवाद.

भाग दोन

केंद्र सरकारने कलम १४ च्या पोटकलम (१) अन्वये अधिसूचित केलेल्या

केंद्रीय अधिनियमांखालील हक्कमागण्या व विवाद

(केंद्र सरकारद्वारे अधिसूचित करावयाचे)

भाग तीन

राज्य शासनाने कलम १४ च्या पोटकलम (३) अन्वये अधिसूचित केलेल्या

राज्य अधिनियमांखालील मागण्या व विवाद

(राज्य शासनाद्वारे अधिसूचित करावयाचे)